

H.H. Ticktin om Sovjetunionens natur

Ur *Fjärde Internationalen* 1-2/74

Innehåll

Slöseriets ekonomi	1
Sammanfattning	2
Ackumulation och slöseri	4
Orsakerna till slöseriet	9
Värdelagen	12
Byråkratin och arbetarklassen	13
Kommentar	16
De sovjetiska intellektuellas politiska ekonomi	18
Intelligentians högeråsikter	20
Den sovjetiska intelligentians socioekonomiska ställning	21

Våren -73 utkom tidskriften *Critique* med sitt första nummer. Målsättningen är att vara ett partipolitiskt obundet forum för forskare som ägnar sig åt studier av Sovjetunionen och Östeuropa. Det första numret innehöll bl a två mycket intressanta artiklar, en av Jiri Pelikan om arbetarråden i Tjeckoslovakien under "Pragvåren" -68, den andra av tidskriftens redaktör H.H. Ticktin om ekonomins funktionssätt i Sovjetunionen. Vi publicerar här den senare artikeln i översättning. Vi gör det därför att vi anser den vara ett viktigt bidrag till diskussionen och analysen av Sovjetunionens utveckling. Den kartlägger ett av de mest kännetecknande dragen i den sovjetiska ekonomin, det väldiga slöseriet med resurserna, en analysuppgift som är omöjlig att utföra utan en grundläggande kunskap om den sovjetiska samhällsformationen. Ticktin är inte medlem i Fjärde Internationalen, och vi kan inte påstå att vi är överens med honom i allt. Däremot menar vi att det finns en grundläggande samstämmighet mellan hans analyser och Fjärde Internationalens i de viktigaste frågeställningarna. Vi återkommer till detta i en kort efterskrift till artikeln.

Slöseriets ekonomi

av H H Ticktin

Det omedelbara problem som uppstår för marxister vid behandlingen av Sovjetunionen är hela frågan om metoden. Det finns för närvarande en mängd arbeten både av marxistiska och borgerliga forskare. Å ena sidan görs ansträngda försök att passa in fakta i en förutbestämd teori, vilket leder till att man obetingat och ofta omedvetet avvisar teorin och lämnar läsaren med endast fakta som behållning. Sovjetsamhället är också tillräckligt olik klassisk kapitalism för att detta ska göra begreppsöverföringar enormt komplicerade. Det räcker med att konstatera att den moderna varianten av den statskapitalistiska teorin ännu inte visat sig vara användbar för en förståelse av Sovjetunionens inre funktionssätt.¹ Man får alltså antingen utarbeta nya begrepp eller ge ny innebörd åt de gamla. Å andra sidan har hela områden förblivit obelysta trots den icke oansenliga mängden tillgängliga data. Man kan inte göra förutsägelser på grundval av västerländska tendenser och gissningar är meningslösa. Man har emellertid av tradition varit benägen att göra bådadera. I dag finns det faktiskt ingen annan lösning på problemet än att vistas i Sovjet under en längre tid och där fördjupa sig i samhällsproblemen. Det är ingen ersättning för vetenskapligt arbete, men det ger en föreställning om vilka frågor som man bör ställa och utesluter några av de mest absurda svaren. För de flesta människor är detta inte lätt. En ersättning ges delvis av kontakter med människor som varit en

¹ T Cliff: *Russia – a Marxist Analysis*. På sid 8 sammanfattas hans analys. Militär konkurrens orsakade ackumulation, som i sin tur orsakade social differentiering och framväxten av en ny klass. Nästa steg är att behandla problemet med värdet och ackumulationen, men vi informeras på sid 159 att detta är externt betingat. Hela systemet roterar alltså kring försvarssektorn. Ingenstans går han vidare från den utgångspunkten till vad som i hans analys måste betraktas som underordnade tendenser i samhället. Formellt sett är kraven på införande av marknad, utvecklingen av en lägre tillväxttakt, motsatsställningen mellan konsumtionsvaror och produktionsmedel eller detenten oförklarliga enligt denna analys. Mängden fakta i andra delen ger mycket liten vägledning för att förstå tendenserna i samhället. Även på den empiriska nivån saknar hans analys djup. På sid 299-301 informeras vi t ex om nedgången i den sociala mobiliteten, utan att det samtidigt presenteras någon analys av medlen för denna sociala mobilitet. Han refererar enbart till utbildningen, men utbildningens återverkningar på klasstrukturen behandlas inte. Vad som förvärrar saken är att klasstrukturen aldrig beskrivs utom som implicerad i förhållande bourgeoisin-proletariat. Man får då intrycket att högre utbildning omedelbart ger tillträde till den härskande klassen. Problemet är inte att han nödvändigtvis har fel utan att han bortsett från att han skapat den effektiv politisk slogan har sagt väldigt lite. När detta sedan dogmatiseras så blir en vidare utveckling omöjlig.

Samma invändningar gäller Paul Matticks arbete – *Marx and Keynes* (Ldn 1971) med skillnaden att denne aldrig lämnar den mycket abstrakta analysen med påståendet att statskapitalismen förblir en blandekonomi därför att den är en del av världsekonomin och karaktäriseras av samma motsättningar som den privatkapitalistiska ekonomin.

del av det sovjetiska samhället. Vi tvingas instämma med C Wright Mills när han säger ”att samtidigt lita på och vara skeptisk mot egna erfarenheter,...är den mogna forskarens kännemärke”.² Utan att kunna ryska kan man bara göra allmänna bedömningar där arbeten från trettioalet ofta ligger till grund för de slutsatser som dras. Tillsammans med en förstahandskunskap om landet och tillgång till publicerade data, för dras en referensram.

Sådana standardföreskrifter som att inta en kritisk hållning till verkligheten eller att observera långsiktiga tendenser har aldrig prisats av den ovan nämnda kategorin forskare. Sen finns då de forskare som har upprättat enkla samband mellan kapitallagarna och sovjetsamhället. Paralleller och analogier är intressanta men hjälper oss inte att förstå de grundläggande motsättningarna och rörelselagarna i Sovjetunionen. Vi kan inte utgå från antagandet att samma lagar gäller för Sovjetunionen som för Storbritannien. Vi kan emellertid börja som Marx gjorde, genom att leta efter de för ekonomin grundläggande drivkrafterna. Om det inte finns några sådana måste vi förklara varför. Vi kan också använda uteslutningsmetoden. Gäller värdelagen i Sovjet? Är strävan efter mervärde grundläggande för den sovjetiska ekonomin? Vi kan också använda oss av den historiska metoden och studera karaktären på de lagar som gällde för Sovjetekonomin fram till 1929. och där stödja oss på arbeten utförda av marxistiska ekonomer från den tiden. Vi kan fråga oss om dessa lagar har blivit ersatta och hur de har blivit ersatta. Den sortens analyser måste binda samman de lagar man upptäcker med den klasstruktur som nu existerar i Sovjetunionen. Med andra ord är det nödvändigt att knyta ihop produktionsförhållandena i Sovjet med de i detta samhälle gällande ekonomiska rörelselagarna.

Diskussionen som här följer är bara ett försök att ta upp några problem som ännu inte blivit ordentligt analyserade och sörja för att ett försök att förstå den inhemska dynamiken i Sovjet påbörjas. Vissa generaliseringar, t ex angående sambandet mellan kontrollen över produktions- och distributionsmedlen eller förhållandet mellan stad och land och mellan Sovjet- och världsekonomin, har inte blivit diskuterade på grund av utrymmesskäl. Det kommer i senare artiklar. Om jag framkallar repliker har jag nått mitt mål.

Sammanfattning

Här följer en översikt av vad jag försöker säga, så att vi inte går miste om teorierna i myllret av detaljer. Jag hyser åsikten, för vilken jag redogör längre fram, att Sovjetunionen varken är en statskapitalistisk stat eller en arbetarstat. Jag instämmer inte heller med uppfattningar liknande Mallets om att en teknokrati håller på att ta över, eller med Sweezy/Bettelheim om att en statsbourgoisi sitter vid makten. Resultatet blir att beskrivningen av Sovjetunionens funktionssätt och drivkrafterna i allt väsentligt blir en kritik av alla dessa teorier.

Varje socialt system (och vi måste acceptera att Sovjetunionen är ett sådant) måste ha en central dynamik eller drivkraft och för mig verkar det som om Sovjets särdrag är att denna drivkraft motsäger sig själv. Med andra ord så finner vi inte en central dynamik, utan en som är sammansatt av åtskilliga lagar eller tendenser som står i konflikt med varandra och speglar de sociala grupperingarna i samhället. Sovjets dominerande ekonomiska drag är i dag det enorma och troligtvis ökande slöseriet. Gapet mellan det potentiella och det faktiska överskottet, för att använda Sweezy/Baran, ökar otvivelaktigen snabbt, men även klyftan mellan det faktiska överskottet och den del som utnyttjas växer. Detta är naturligtvis delvis vad marknadsförespråkarna öppet eller förtäckt hänvisar till när de åberopar nödvändigheten av ekonomiska sporrar för att kunna få en mer rationell ekonomi. Frågan är varför detta enorma slöseri förekommer, som skär djupt ner i produktionsvarusektorn. Svaret, förefaller det mig, ligger i en intressekonflikt mellan dem som administrerar ekonomin från centralt håll och dem

² C Wright Mills: *Den sociologiska visionen*.

som handhar deras instruktioner på den direkta eller lokala nivån. Under NEP-perioden fanns en konflikt mellan planen och marknaden, men nu, förefaller det mig, finns varken plan eller marknad och har inte funnits på över 40 år – givetvis avser vi då som marxister med dessa termer enbart produktionsförhållandena. Vi har i stället avledningsmanövrer som började vid denna tid (1923, vid tolfte partikongressen, hänvisade Preobrazjenskij speciellt till den småsinta, kommersiella attityden hos de kommunistiska fabriksdirektörerna).³ Den avlönade företagsledningens attityd är att försöka vända de centrala till sin egen fördel. På så sätt motverkar de logiken i ”planen”. Resultatet blir att planen uppfylls endast formellt. Situationen skulle vara än värre om man inte tog hänsyn till detta i allmänhet, och de centrala organen såg som sin uppgift att organisera och samordna en ekonomi som de i själva verket inte kontrollerar. Detta återspeglas delvis i en konflikt inom eliten, vilket är ett skäl att inte kalla det översta samhällsskiktet en klass, även om tendensen pekat åt det hållet. Det primära skälet till att en sådan konflikt kan existera är sovjetsamhällets atomiserade struktur, inkluderande det översta samhällsskiktet. Att kommunicera effektivt är mycket svårt – informationen är förvrängd. Atomiseringen är emellertid nödvändig för att säkra existensen av regimens eller systemet, eftersom missnöjet med systemet tränger igenom överallt och håller på att öka. Eftersom slöseriet är så stort höjs levnadsstandarden endast långsamt och det hela blir en ond cirkel. Det är inte bara en ond cirkel på elitnivån utan representerar enligt samma linjer en mer långtgående konflikt mellan intelligentian och eliten som organisatörer i samhället. Intressekonflikten mellan arbetarklassen och eliten tar sig uttryck i att arbetarklassen inte kan finna några motiv för att arbeta. I ett samhälle där den är alienerad på ett genomskinligt sätt, gör den helt konsekvent sitt yttersta för att prestera så lite som möjligt, så dåligt som möjligt. Följden blir en motsägelse mellan en tendens till eller lag för organisering, och en lag som kan kallas en överförd form av värdelagen eller egennyttans princip.

Konflikten med arbetarklassen tar sig uttryck i ett kollektivt bortdragande av arbetskraft på det enda möjliga sättet. Resultatet blir en kraftig överproduktion av produktionsvaror i motsats till administratörernas strävan. Detta är, historiskt sett, inget livskraftigt system, och det är av naturen instabilt. I själva verket är endast två system möjliga: värdelagen, vilken betyder profit, konkurrens och den fria marknaden, eller socialism. Då eliten inte är beredd att ge upp sina privilegier är det sistnämnda uteslutet. Trenden går obevekligt mot den fria marknaden och mot en direkt försämring av arbetarklassens position. På grund av de politiska problemen i den senare situationen, finns för Sovjet ingen annan väg att gå, än den med repression och gradvisa försök att upprätta marknaden.

Nu till mitt sätt att närma mig Sovjet. Till stor del har jag unika erfarenheter, då jag har bott där i nästan fem år och hela tiden varit medvetet kritisk enligt de linjer jag skisserat. Följaktligen kommer jag att anlita dessa erfarenheter, eftersom det sätt varpå man nalkas problem alltid är beroende av den miljö man lever i. Jag gör det på ett sätt som är analogt med metoden i Storbritannien, där många fakta i vårt klassuppdelade samhälle är undangömda för forskare och aldrig kan, som i fallet med inkomstfördelningen, slås fast. Det finns naturligtvis mycket mer i Sovjet som ännu väntar på att bli skrivet och följaktligen är ett sådant sätt att nalkas problemet oundgängligt, om något som är både sant och meningsfullt ska bli sagt. Med detta menar jag inte att fakta från sovjetkällor inte ska bli citerade som stöd, det kan man ofta göra, men begreppen och den integrerade teorin kan i alla fall presenteras i ”rå” form, med diskussioner och observationer som grund.

Först avser jag att diskutera vad jag anser vara huvudmotsättningen i Sovjets politiska ekonomi eller social struktur. Sedan kommer jag in på medlen för den sociala kontrollen, eller, om man föredrar detta, medlen att lindra de sociala konflikterna i Sovjet.

³ *Dvenadstsay S'ezd RKP(b)*. (reprint Moskva 1968) s 144

Akkumulation och slöseri

Cliff, Mattick och andra har på ett korrekt sätt pekar på ackumulationen som den mest väsentliga faktorn i Sovjets politiska ekonomi.⁴ De lämnar spåret, troligen för att de inte brytt sig om att läsa den ryska litteraturen, t o m den som finns i översättning, när de härleder allt till frågan om försvaret. Då den här uppfattningen är ganska viktig, tycker jag det är nödvändigt att ägna lite tid åt att belysa de andra komponenterna i ackumulationen och deras betydelse. För det första har investeringarna utanför försvaret aldrig legat på nollpunkten. Från en av de bästa bedömningar som gjorts över civila investeringar kan de sägas vara 3/4 av den totala maskinproduktionen. de sista åren. De ligger som väntat högre än motsvarande siffra för USA, men lämnar fortfarande utrymme åt andra investeringar.⁵ Till den kategorin hör reparationer och ersättningar liksom allmänna kapitalvaror och konstruktioner. Detta ser ut att ge en ganska betydande roll åt ackumulation utanför försvaret.

Även om vi nu skulle gå med på en högre siffra för försvaret måste två frågor besvaras. Vad hände med de civila utgifterna under de perioder när försvarsutgifterna gick ner. Sådana perioder inträffade efter andra världskriget, Koreakriget och ett par år efter det att Chrusjtjov blev avsatt. Vi vet faktiskt vad som hände: Medan konsumtionen ökade relativt långsamt ökade investeringarna i civila produktionsvaror mer, möjligtvis med undantag för Kosygin-eran (mindre variationer är ej medräknade). För det andra, eftersom en familjs budget till nästan 60 procent består av mat – i kontrast till 25 procent i Storbritannien – kvarstår frågan om varför så litet av dessa pengar överförs till jordbrukssektorn.⁶ Varför är det så att fastän traktorer och andra jordbruksmaskiner är en vanlig syn på Sovjets fält, så är kött, mjölk, frukt och grönsaker så svårt att få tag på? Med andra ord: Det finns en enorm civil investeringssektor vilken fortsätter att växa men vars effekt på levnadsstandarden är minimal. Det är inte särskilt svårt att visa att även för svaret lider av samma problem, t ex låg återinvestering. En uppskattning säger att de sovjetiska maskinerna, inklusive försvarssektorn går sönder tre eller fyra gånger så ofta som i USA totalt sett. Därför är det knappast förvånande att Sovjet sysselsätter fler människor med att reparera maskiner än med att framställa dem.⁷

Om vi så återvänder till ackumulationen står frågan kvar om varför investeringar i icke-militära varor skulle stiga till en punkt där det synbarligen inte skulle finnas mer utrymme för konsumtionsvaror.⁸ Den maskintekniska industrin fortsätter att öka snabbare än den lätta industrin med uppenbart liten effekt på levnadsstandarden. Det är inte en fråga om tillväxttakt utan om varför mat förblir det största problemet för majoriteten av befolkningen och om varför bostadsnormer förblir lite större än utrymmet i en kista (populärt uttryckt). Eftersom så här varit fallet i mer än 40 år är det helt klart fråga om en fundamental drivkraft som marxister skulle kunna kalla en lag. Till att börja med står det klart att industrialiseringen flyttade befolkningsbasen från landet till städerna och tog tillsammans med landsbygden. När man tar

⁴ Se not 1.

⁵ *Joint Economic Committee: Congress of the United States: Economic Performance and the military burden in the Soviet Union.* Washington 1970 s 218-19.

⁶ Att fastställa den exakta proportionen är en komplex fråga: Mervyn Matthews citerar undersökningar (s 83 & 94) vilka visar att proportionen för familjer med ca 200 rublers inkomst är ca 56 procent, *Class and Society in Soviet Russia* (London 1972). En något högre siffra härstammar ur V V Shvyrkov: *Zakonomernosti potrebleniya promyshlennykh i prodovol'stvennykh tovarov.* s 200 (Moskva 1966). Sådana undersökningars pålitlighet har ifrågasatts med avseende på deras urvalsmetod (Absees okt 1970 s 106). Det intressanta är dock att en överväldigande del av en normal arbetarfamiljs budget går till mat och dryck.

⁷ Se not 5 s 222. Vad gäller maskinverktyg är fyra gånger så många sysselsatta med reparationer som att tillverka nya maskinverktyg.

⁸ 74,4 procent av industriinvesteringarna gick till produktionsmedel 1966, och siffran hade ökat varje år från 1946 till då. *Narod noe Khozyaistvo v 1970* s 23 (Moskva 1971) 1972 ökade åter investeringarna i produktionsmedel snabbare än investeringarna i konsumtionsvaror, *Pravda*, 30.1.73. Se även not 11.

den könsmässiga obalansen på landsbygden med i beräkningen, blir antalet familjer som sysslar med jordbruk ännu mindre. Eftergifter åt bönderna betecknar i dag bara ett behov för städerna att få mer mat och uttrycker ingen önskan om att lindra deras missnöje. Industrialisering och kollektivisering tog för alltid udden av sovjetböndernas politiska styrka och gav upphov till sovjeteliten, eller sovjetbyråkratin, som det var frågan om på den tiden. Oberoende av deras önskningar, upprättades ett system inte en socio-ekonomisk formation, som fortfarande har många av sina drag intakta. Utan tvivel är produktionsvaruindustrin i stora enheter lättare att kontrollera och kräver mer byråkrati, men det är ofta ett andrahandskäl. Rena fakta i detta spörsmål säger att eliten om och om igen har förkunnat att fler konsumtionsvaror måste produceras. På 17:e partikongressen 1934 bestämdes att mängden konsumtionsvaror måste öka radikalt och som en omedelbar uppgift, kvaliteten på konsumtionsvarorna förbättras.⁹ På 19:e partikongressen 1952 får vi åter höra att en kraftig höjning av levnadsstandarden är det mest väsentliga målet i planen.¹⁰ Sovjetledarna har i dagens läge på nytt förklarat att levnadsstandarden måste höjas och kvaliteten förbättras.¹¹

För nästan 50 år sedan, under en period av stor varubrist och svält, pekade Preobrazjenskij och andra marxister på behovet av att öka produktionen av konsumtionsvaror för att stabilisera den sovjetiska ekonomin. Medan han var oense med Bucharin i fråga om den nödvändiga tillväxttakten för den tunga industrin, var de överens om behovet av snabb avkastning. Preobrazjenskij's varning för ackumulation 1931 verkar ha varit profetisk.¹²

Faktum är att sovjetplanerarna, såsom representanter för eliten, skulle vilja öka utbudet av konsumtionsvaror så fort som möjligt. Detta förhindras delvis av kraven på vapen, men till största delen av Sovjets inre system.¹³ I en situation där människor subjektivt vill förändra systemet, men är förmögna att göra så, måste vi slå fast att det finns en samhällelig lag bakom deras önskan om förändring.¹⁴ Det enorma slöseriet i Sovjets ekonomi, är det första brutala förhållandet vi upptäcker om vi försöker finna denna lag. Detta leder till mycket högre försvarskostnader än vad de skulle behöva vara i en rationell ekonomi. I detta fall skulle ekonomin kunna vara antingen kapitalistisk eller socialistisk. Båda slösar allmänt sett mindre, särskilt vad gäller försvarskostnader. Slöseriet är så stort att en ekonom i det liberala

⁹ *Industrializatsiya SSSR 1933-37*. s 23 (Moskva 1971).

¹⁰ *KPSS v Revolyutsiykh i Resheniyakh* del 2 s 1116 (Moskva 1953).

¹¹ Den senaste betoningen av detta kom i ett tal av Baibakov, Gosplans ordförande inför ett centralkommitté-plenum (*Pravda* 19.12.72). Baibakov underströk behovet av en levnadsstandardhöjning i samstämmighet med ledamöternas krav och 24e kongressens. Inte desto mindre kommer avdelning 1 att expandera 6,3 procent och avd 2 24,5 procent under 1973. Omkastningen av expansionsgraderna jämfört med femårsplanen återspeglar enligt honom en försening i färdigställandet av fabriker. Denna fråga behandlas mer i detalj senare. Mer slående är att maskinindustrin expanderar med 10 procent medan den lätta industrin expanderar 4 procent. Livsmedelsindustrin kommer att öka totalt 2 procent. Detta återspeglar delvis den dåliga skörden, men den i sin tur beror inte enbart på dåligt väder.

¹² Erlich: *The Soviet Industrialisation Debate 1924-28* (Harvard 1960) s 179. Eftersom Preobrazjenskij's arbete aldrig trycktes utan bara citerades är det omöjligt att känna till de förslag till lösningar på överackumulationen som han föreslog. Den presenterade lösningen – ett brott eller en utveckling av bandet till konsumtionssektorn – överensstämmer med hans analys.

¹³ Agan-Begyan, en framstående sovjetisk ekonom, säger efter att ha pekat på att en 30-40 miljoner människor är engagerade i försvarssektorn samt på ogynnsamma handelsvillkor: ”men det är inte de externa orsakerna som är huvudkällan till vår svåra ekonomiska situation. Huvudorsakerna är interna. Först och främst den felaktiga inriktningen på vårt lands ekonomiska utveckling. I andra hand den otillfredsställande planeringen, belönings-systemet och administrationen i relation till det praktiska livets krav.” *Socialist Commentary* Okt 1965 s 8.

¹⁴ Lisitjkin pekar på detta när han säger att ekonomins defekter kan analyseras och mått vidtagas som otvivelaktigt är sunda men det visar sig då ”att förvånande nog så blir ändå resultatet av dessa åtgärder mycket mindre än man kunnat vänta”. Av detta drar han den korrekta slutsatsen att ”misstag” som konsekvent upprepas inte kan bero på individer utan att det i själva verket är en ekonomisk mekanism som verkar. G Lisitjkin: Vad behöver människan? *Zvezda* vol 3 ss 120-21.

etablissemangen säger att en 30-50-procentig produktionsökning skulle följa om man införde ett mindre irrationellt ekonomiskt system.¹⁵ Om han säger 30 – 50 procent kan det mycket väl bli fem till tio gånger den siffran.

1. I första hand har vi som grundläggande omständighet den låga kvaliteten i produktionen. Det värsta är inte att sovjetiska konsumtionsvaror inte håller lika länge som sina västerländska motsvarigheter, eller ens lika länge som deras ursprungliga formgivare avsåg, eller t o m att speciella lagerlokaler har behövt uppföras för att hysa överflödet av produkter som ingen vill ha därför att de fungerar så oregelbundet. Detta är i sig ett tillräckligt slöseri men effekterna blir mer kännbara då de appliceras på produktionsvarusektorn. När fler människor är sysselsatta med att reparera maskiner än att producera dem, eller producera konsumtionsvaror¹⁶, trots ständiga maningar från de sk planerarna, trots alla sorters kvalitetsbelöningar baserade på 50 års användning, står det klart att ekonomins centrala problem är dålig kvalitet.

För att ge ett begrepp om orsak-verkan i produktion av dålig kvalitet kan ett exempel som detta anföras: I en artikel i Pravda (23/3 1972), som handlar om tillverkning och användning av jordbruksmaskiner, diskuteras problemet med dåliga kvalitetsdelar. Efter att ha noterat vilka stora mängder av delar problemet gäller, hävdar Pravda att denna summa ändå är alltför lågt tilltagen. Färre delar än vad som i själva verket är fallet förklaras i allmänhet vara undermåliga och skickas tillbaka, då man vill undvika situationen där delarna kanske inte skickas tillbaka alls, eller endast efter långa dröjsmål. Det är med andra ord svårt att få tag på reservdelar. Det är inte helt överraskande, eftersom hastigheten varmed sammanbrotten för närvarande sker innebär att så många redan är upptagna med reparationsarbete att man utan tvivel skulle behöva uppfinna en helt ny sektor i marxistisk ekonomi, som om man hade resurser skulle bli ändå större än de två andra. Vad som gör saken ännu värre är att själva reparationsarbetet utförs dåligt. Det görs mekaniskt och utan någon förundersökning. För att inte bli anklagade för att ha utfört arbetet dåligt, blir hela traktorn isärskruvad och återuppbyggd även om det är ett obetydligt fel. Resultatet blir enligt det statliga traktorinstitutet att två och en halv gånger den ursprungliga kostnaden för traktorn spenderas på den under dess tillvaro till det åttonde året. Det är då inte förvånande att det behövs ännu fler reservdelar. I och med att reservdelar saknas begränsar detta utgifterna för reparationerna, men det leder naturligtvis inte till, sammanbrott i produktionen. Omständigheterna förbättras inte heller av att traktorförarna använder fel sorts bensin och olja och använder traktorerna till icke-jordbruksändamål, som t ex privata bilar. Artikeln påpekar att det inte ligger till så att bönderna inte känner till hur man ska använda maskinerna. Dessa människor är kvalificerade och har en speciell status på jordbruken. Orsaken finns att söka någon annanstans och det är det som artikeln vill komma fram till.

¹⁵ Påståendet kommer från Kantorovitj i hans arbete "The Best Use of Economic Resources" som publicerades på ryska 1959 och engelska 1965 (Pergamon Press). Han behandlar olika tekniker för beslutsfattande och kontroll, d v s han ser problemet mest utifrån elitens synpunkt. Han refererar till en mängd exempel på slöseri, men misslyckas med att analysera orsakerna utom i ytliga tekniska termer. Lisitjkin, i ovan nämnda verk, talar i termer om 1. hinder för vetenskapliga och tekniska framsteg, 2. kvalitet, 3. ojämn utveckling av olika sektorer, 4. misslyckanden med att lokalisera och specialisera produktionen. De två sista frågorna är innefattade under rubrikerna i texten. Av speciell betydelse är dock frågan om de alienerade arbetarnas attityd, som både lett till låga normer och relativt låg effektiv arbetstid under dagen. Vilka beslut och vilken typ av kontroll som än införs uppifrån kommer dessa attityder bara att förändras om hela systemet ändras. Se not nedan.

¹⁶ Detta följer från en jämförelse mellan siffrorna som ges i not 5 ovan där de explicit fastslås. Den sovjetiska ekonomen som citeras i not 13 har gjort samma uttalande, dvs att 1965 var det fler människor som reparerade än som producerade maskiner: *Socialist Commentary*, oktober 1965, sid. 8. Se även not 7 ovan där man till detta att 4 ggr. så många var involverade i att reparera maskinverktyg än i produktionen måste lägga det faktum att 1/3 av maskinverktygen höll på att repareras.

Jag sammanfattar: Dålig kvalitet, inom produktionen leder till att avsevärt fler varor efterfrågas, att en enorm och omätlig efterfrågan på reservdelar skapas och att en separat reparationsindustri kan börja livnära sig på sig själv därför att reparationerna är både dåligt utförda och mycket mer kostsamma än vad som skulle behövas. Några kanske säger att arbetarna i Sovjetunionen är bönder. Men det är nu över 40 år sedan den första femårsplanen gjordes upp. Är också böndernas barnbarn bönder? Arbetarklassen i Sovjet är åtminstone jämförbar med den i Japan, och ändå behandlas inte maskinerna så att de blir användbara. Det finns inte ens en stolthet över dålig kvalitet. Skälet till detta finns inte att söka i det förflutna utan i det existerande ekonomiska systemet.

2. En annan form av slöseri beror på det långsamma införandet av ny teknologi. Mandel talar om hur överlägset det socialistiska systemet är då det gäller att introducera ny teknologi, och anför därefter Sovjet som exempel.¹⁷ Ingenting kan vara mer riktigt då det tillämpas på ett framtida socialistiskt system men mindre tillämpbart på Sovjetunionen. I själva verket innebär systemet en negativ motivation då det gäller att införa ny teknologi. Det är standardfakta för den som studerar Sovjetunionen. Icke desto mindre är det viktigt att observera på vilket sätt detta sker.¹⁸ Så länge det finns en grundläggande mätmetod, fysisk produktionsmätning eller profit, så innebär införandet av ny teknologi att denna mätmetod utsätts för störningar. Vilken ny produkt som helst har ansevära problem och kostnaderna för att lösa dem måste slås ut på en massproduktion. Exemplet Rolls Royce har klargjort detta mycket bra. Medan de s k risktagningarna i västvärlden ofta återgäldas proportionellt eller om man accepterar att endast en del av de totala investeringarna bär frukt, så finns det i Sovjet ingen motsvarande ersättning. Många olika former av bonus har introducerats och gäller fortfarande, men genom sin natur är effekten på produktionen oberäknelig. Inget belöningssystem kan fungera så länge mätmetoderna för produktionsutflödet baseras på mängd- eller realvärde-mått. Även om profit är ett sätt att mäta, så kan faktiskt införandet av en ny teknologi eller en ny produkt medföra en ökning av kostnaderna som inte kompenseras av priset, såvida inte företagen fritt kan avskeda arbetare och anpassa priserna i enlighet med tillgång och efterfrågan. Det finns ytterligare en försvårande omständighet. Produktionen bringas i oordning under en viss period med påföljd att direktörerna förlorar sin bonus helt eller delvis.¹⁹ Eftersom direktörerna ganska ofta alternerar mellan jobben, de kvarstannar aldrig särskilt länge på en plats, så tillåter ändå ingen intelligent direktör om han är det allra minsta ambitiös, att en ny teknologi införs. Situationen är likartad av liknande skäl vad gäller införandet av nytt fast kapital som ersättning för det gamla. Den 3 februari 1972 tryckte Pravda en artikel i vilken (man tog fabriken i Krasnodar som exempel) det förklarades att ”uppriktigt sagt så har inte kollektivet tillräcklig motivation att öka produktionen genom att ny teknologi införs... förnyelsen av det

¹⁷ Ernest Mandel: *EEC och konkurrensens Europa – USA* s 26. ”Vetenskaplig upptäckt och uppfinning, teknologisk omvälvning och företagsförnyelse är därför tidsmässigt nästan synkroniserade” (Om den sovjetiska rustningsindustrin.) I en fotnot hänvisar han till att ”nästan” avser de negativa belöningarna som ”gör de teknologiska framstegen långsammare”. Detta motstånd är i själva verket större än under kapitalismen. Under kapitalismen finns de positiva belöningar som leder till att uppfinningen eventuellt används, men i Sovjet är de negativa så dominerande att ”nästan” borde ersättas med ”inte”.

¹⁸ Vid den sovjetiska vetenskapsakademins möte 13-14 dec 1965 betonade L Gatovskij att sambandet mellan forskningen och industrin var för dåligt och att det fanns för lite nya maskiner i företagen, *Vestnik Akademii MNauk SSR* 2/66. Engelsk sammanfattning i *Soviet Studies*, Information supplement, juli 66, s 33.

¹⁹ Vid en konferens för bättre planering och ekonomiskt arbete i Moskva 14-17 maj 1968 underströk Baibakov att ”introduktionen av vetenskapligt/tekniska framsteg inte sker på ett bra sätt. Många företags tekniska nivå motsvarar inte de moderna haven”. Han pekade på det faktum att forskningsresultaten inte används på ett tillfredsställande sätt. Han sade även att många ekonomer inte ser införandet av profitbegreppet som en lösning, eftersom introducerandet av ny teknologi leder till en nedgång i profiten. Han presenterade dock ingen lösning utan i stället ett abstrakt påstående att problemet går att lösa. Eftersom detta inte har skett hittills lär han utan tvivel komma att göra liknande uttalanden i framtiden.

bundna kapitalet belönas inte”. Allt detta betyder att ny teknik och fast kapital bara införs när det är absolut nödvändigt och oundgängligt och som en följd av administrativa påtryckningar. Sacharov har redan pekat på det faktum att Sovjet fortsätter att sacka efter när det gäller teknik jämfört med västvärlden.²⁰ Det är för honom baxa en fråga om det potentiella över-skottet, men också en omedelbar effekt av att föråldrad teknik och produkter har en tendens att vara av sämre kvalitet än de mer moderna och den effekten intensifieras när det fasta kapitalet inte förnyas. Produktionen är med andra ord mer kostsam än under kapitalism och givetvis än under socialism. Ett exempel framställt i diagram som avser försvaret visar ett överdrivet utnyttjande av metaller i maskinprodukter. Siffran beräknas vara 1/3 över den i USA.²¹

3. Detta leder till den tredje viktiga slöserikällan i ekonomin, nämligen det enorma antalet otillräckligt sysselsatta. I ett tal som trycktes upp i ny upplaga har en framstående känd ekonom i Sovjet nämnt siffran 15 miljoner individer som kunde flyttas från produktionen med antingen oförändrat eller ökat utflöde. Detta motsvarar en fjärdedel av arbetarna i produktionen. Detta härstammar delvis från det faktum att ingen i dag kan bli avskedad som överflödig. Införandet av ny teknologi leder till att nya skolade arbetare får anställning såväl som de gamla.²²

Därför följer ökade kostnader närhelst någon förändring vidtas.²³ Som en följd av detta har under de sist fem åren försöksverksamhet företagits med de överflödiga. Centralkommittén förklarade i slutet av 1970 att Shchekinskijs överflödsexperiment allmänt skulle införas (arbetarna fick andra arbeten) men eftersom man inte upphävde lagen om avskedanden har effekten än så länge blivit minimal.²⁴ Eftersom 90 procent av kvinnorna arbetar har det talats en hel del om att få kvinnorna att stanna hemma och se efter barnen och på så sätt minska arbetskraften.²⁵ Jämte detta finns verklig arbetslöshet 1964-65 var den ganska stor, men än i dag är den inte obetydlig som en följd av restriktioner på arbetarnas rörlighet och svårigheter att få jobb i vissa städer.²⁶

4. Den fjärde slöserikategorin kan kallas det ofullständiga utnyttjandet av tillgångarna, de befintliga eller de potentiella. I första hand uppträder detta slöseri genom dålig distribution av resurserna. Det beror till stor del på att eftersom det är brist på allting alla företag begär så mycket som möjligt vare sig det behövs eller inte. Sålunda, i exemplet med traktorerna, finns det enligt artikeln enorma mängder reservdelar som ligger oanvända i förråd på kollektivjordbruk runt om i landet, delvis därför att jordbrukarna vill ha dem i reserv, delvis därför att ingen känner till dem. I andra hand är tillgångarna otillräckligt utnyttjade till följd av

²⁰ A D Sacharov: *Progress, Coexistence & Intellectual Freedom* (London 1968) s 6.

²¹ Se not 5.

²² Vi kan läsa i en artikel av N Barzin: Ob Osnovach Sotsialisticheskogo normir ovaniya truda, i *Ekonomicheskaja Nauka* nr 3 1965 s 43 att den relativa frånvaron av normer leder till en ojämn fördelning av arbetet och för låg sysselsättningsgrad under arbetsdagen. Införandet av s k vetenskapligt baserade normer skulle leda till att 7-22 procent av arbetsstyrkan skulle kunna avskedas.

²³ Naseleniye påpekar i *Trudovye Resursy SSR*, Valentey & Sorokin (red) på sid 21-23 och åter på sid 186 att fabriker föredrar att ha en viss arbetskraftsreserv så att inte vetenskapliga framsteg leder till att arbetarna omskolar sig. Resultatet blir en kostnadshöjning.

²⁴ *Ekonomicheskaja Gazeta* 1/71. Experimentet vid Shchekin innebar att en avsevärd del av arbetsstyrkan avskedades och de insparade lönerna betalades ut till de kvarvarande. I de redovisade exemplet fick arbetarna nya jobb i enlighet med den sovjetiska lagen. Det viktiga är dock den stora delen av stadsbefolkningen som är undersysselsatt. Se not 26.

²⁵ I en artikel i *Smena* 10.5.70 baserad på den demografiska konferensen i Minsk 1969, under parollen att kvinnorna måste bli mer kvinnliga, framfördes ståndpunkten att kvinnorna behövs hemma för att skapa en stabil familj. s 22-24.

²⁶ Se Agan-Begyan, not 13, som 1964.65 talar om en 25-30 procentig arbetslöshet i små och mellanstora städer. I ett senare arbete (not 23) undersöks arbetslösheten i små och mellanstora städer mer detaljerat, kap 4.

sammanbrott på leveranssidan eller trasiga maskiner i fabrikena.²⁷ Detta återspeglar både dålig kvalitet och brist på planering.. Genom att det tar mycket längre tid än vad som avsetts att konstruera eller installera maskiner, får vi i tredje hand den sk ”resursförskingringen”. Den är, som alla vet, som har läst tal av speciellt Chrusjtjov, ett mycket omfattande problem. Om alltför många fabriker drabbas av detta uppstår en situation där man för att kunna slutföra en fabrik tvingas uppföra flera nya fabriker. I själva verket är det nödvändigt att sätta stopp för detta. När det inträffar, dvs om allt går normalt, kommer planen aldrig att uppfyllas, hur lågt tilltagen den än är.²⁸ Denna situation uppstår enligt min mening inte därför att planerarna är alltför ambitiösa, utan därför att de måste bli alltför ambitiösa vilken tillväxttakt som än sätts.

Orsakerna till slöseriet

Det sista påståendet fordrar en förklaring. Då de centrala organen har liten ordentlig information och endast de mest detaljerade och uttryckliga informationerna verkligen följs, så följer företagen helt enkelt den inneboende logiken i det existerande bonusbelöningsystemet. Även om en lägre produktion behövs enligt de centrala organen, kommer planen att uppfyllas i överkant, där så är möjligt, och detta i vederbörlig ordning premieras. Konsumtionsvarusektorn i änden på kedjan kommer däremot inte att få de nödvändiga resurserna. Överskottsdelar och -produkter kommer att antingen omedelbart sugas upp av väntande fabriker eller lagras i företagen i händelse av framtida brist Det leder i sin tur till högljudda krav på nya fabriker för produktion av bristvaror. Om målsättningen sattes lägre skulle slutresultatet bli än sämre.

Detta låter som ett system utom kontroll, och det är precis vad det är. Bortsett från de dussin normer som sätts av de centrala organen, som de för stål, kol etc är deras jobb i huvudsak organisatoriskt – att se till att ekonomin inte kollapsar eller att den löper mer jämnt, vilket man nu föredrar. Informationen är dålig och den avlönade företagspersonalen som endast är intresserad av att öka sin personliga välfärd utför direktiven mekaniskt, även om det får absurda följder. Om det ställs inför en situation där det är till deras egen fördel att maximalt överträffa den satta produktionsnormen, vare sig det kallas profit eller något annat, kommer de att på lämpligaste sätt felinformera de centrala organen om sin produktionspotential.²⁹ Om det gäller total produktion producerar de odugliga varor av dålig kvalitet, om det gäller det totala värdet försålda varor tillverkar de de mest efterfrågade varorna till höga priser, fortfarande av dålig kvalitet i brist på konkurrens. Gäller det profiten använder de råvaror av sämsta kvalitet, alltså till lägsta kostnad, minsta möjliga tid och tillverkar en produkt till högsta möjliga pris och med den snabbaste möjliga försäljning, t ex smidda ikoner eller skor med obetydlig kvantitet läder. Man undviker sådana som tar tid att sälja, t ex böcker. Det är inte så att de är omedvetna om vad som borde tillverkas eller hur det borde tillverkas eller vilken produktionsdifferentiering som är att föredra. Företagsstaben vet det mycket väl, men det ligger inte i deras intresse att tillämpa kunskaperna.

²⁷ Se t ex *Ekonomicheskaja Gazeta*, nr 15 1967.

²⁸ Som refererats till i not 11 tillskriver Baibakov ofärdiga byggnationer misslyckandet med förra årets plan. I en detaljerad rapport i *Pravda* 30.1.73 informeras vi om vad gäller produktivitets och profiterna samt kapitalinvesteringarna att planen där inte uppfyllts. Tiden för att fullborda projekt har i många fall överskridit normerna. Effekten blir, konstaterar man lakoniskt, ”att antalet ofullbordade projekt har ökat”.

²⁹ Vi informeras t ex om att Röda Proletariatets maskinverktogsfabrik producerat 6 118 enheter av ett verktyg när de utsetts att producera 75 och att de samtidigt skar ner produktionen av en annan enhet med hälften. Orsaken var högre profit för den överproducerade varan. Detta illustrerar det faktum att införandet av profitmålet utan ett samtidigt införande av marknadens alla attribut löser väldigt lite. Andrejev och Kiperman: *Planirovanie i stimulirovanie technicheskogo progressa, Voprosy Ekonomiki* 1 1972 s 74.

Med andra ord, då de centrala organen inte är i stånd att kontrollera ekonomin blir den inte planerad utan administrerad. Liberman uttrycker saken så här: ”Det gamla ekonomiska systemet var väl avpassat för att uppnå det huvudsakliga målet, att mobilisera resurser och koncentrera dem till de i staten mest angelägna behoven. Man strävade framför allt efter en kvantitativ, omfattande tillväxt av produktionen”.³⁰ Problemet som jag har visat finns fortfarande där och ett införande av profit ändrar inte i sig situationen. För att man ska kunna ha en planerad ekonomi måste de demokratiskt representanterna för majoriteten – alltså arbetarklassen – medvetet utöva kontroll av samhället och ekonomin. Om denna kontroll saknas skapas en serie konflikter och särintressen, både mellan och inom sociala grupper och med den påföljden att de centrala planerarnas instruktioner bara blir fullgjorda så länge de kan förenas med individernas personliga intresse. Elitplanerarna mottar då endast förvrängd information. Detta får till följd att den grundsyn som hävdar att en plan underlättar skapandet av en mer rationell ekonomi går förlorad. Därför är de som ser Sovjetunionen som en arbetarstat eller en socialistisk stat på grundval av att den är planerad, eller att planering under alla förhållanden är ett av kriterierna, ute på hal is. Det är en organiserad eller administrerad ekonomi som till största delen inte är kontrollerad av någon. Från ovanstående citat av Liberman står det klart att denna åsikt delas inte bara i Sovjet, utan i själva verket har ett antal västerländska ekonomer dragit samma slutsatser.³¹ Problemet med de flesta av dessa människor är emellertid att de ställer upp problemet på ett fetischartat sätt och ignorerar de inbegripna sociala förhållandena. Då de inte är marxister försöker de inte heller se den väsentliga dynamiken agarna som styr systemet. Historiskt sett är det klart att genomdrivandet av ekonomins organisering med medel som stundtals inte var mycket mer än organiserad terror garanterade en viss grad av industrialisering i ekonomin. Utöver detta har emellertid det enda resultatet blivit att systemet producerar ett ökat slöseri, trots alla försök av eliten att stoppa processen. Slöseriet ökar på grund av att en mer komplex ekonomi och modern industri kräver större noggrannhet både i tid och kvalitet. Den ursprungliga industrialiseringen var enormt slösaktig och uttryckt i människoliv i hög grad pyramidbyggandet. Men en modern industri kräver intensiv utveckling. Ju mer intensiv och komplex ekonomin är, desto längre blir orderkedjan och ju mindre begriplig blir industrin för administratörerna, och så blir förvrängningarna och deras proportionella betydelser större. Slöseriet i sig uttrycker en grundläggande konflikt mellan behovet av att organisera ekonomin och elitens och intelligentians egen nytta. Som jag har hävdat är det helt fel att argumentera i termer som konflikter mellan planering eller lag om planering och den fria marknaden och värdelagen. Eftersom det, effektivt sett, inte finns mycket mer än ett försök att undvika att slöseriet tränger ut konsumtionen, har organiseringen i dag endast litet att göra med Preobrazjenskij's begrepp planering. Den ursprungliga konflikten existerade under NEP och återspeglade de sociala klasserna på den tiden. Ett påstående om att planering eller lagen om planering i dag existerar på vissa sätt är ingenting mer än ett esoteriskt sätt att säga att det på sätt och vis är en arbetarstat. Det är på tiden att vi ger våra idéer mer tidsenliga, speciellt när vi får klart för oss att de sociala grupper som nu skall tas med i beräkningarna inte är desamma som de 1928-29. Om vi argumenterar med utgångspunkt från den aktuella situationen, måste vi godta en annan sorts konflikt, som ursprungligen härrör från Preobrazjenskij's begrepp. I stället för en planeringslag kan vi tala om en organiseringslag som uttrycker elitens anspråk på att deras sysselsättning och privilegier bibehålls genom att ekonomin fungerar. Detta är också viktigt för att säkra deras existens som grupp. Mandel har förklarat, jag citerar: ”byråkratin har inga politiska, sociala eller ekonomiska medel till sitt förfogande för att få försvaret av sina egna

³⁰ Citerat av Michael Ellman i *Soviet Planning Today*, Cambridge 1971.

³¹ Se ovan nämnda verk av Ellman och även Paul Craig Roberts: *Alienation and the Soviet Economy*. Ellman har i detta arbete och i sin utmärkta *Economic Reform in the Soviet Union* P.E.P. London 1969 visat på många former av slöseri utan att ha försökt finna de sociala rötterna.

specifika materiella intressen att sammanfalla med utvecklingen av produktionssättet, från vilket deras privilegier härstammar”.³² Om vi för tillfället ignorerar några av de använda termerna, verkar påståendet mycket tvivelaktigt. Eliten, så länge den uppfyller sina organisatoriska uppgifter som direktörer och ekonomiska, politiska och militära administratörer, garanterar i själva verket en utveckling av produktionen. Det faktum att de i början använde naket våld och terror ändrar ingenting, ännu mindre att detta än i dag ligger ganska nära ytan.

Jag skulle vilja gå vidare och påstå att utan de uppgifter som den nuvarande sovjeteliten utför, såsom mobilisering, styrande och koordination, skulle produktionen antagligen sjunka till ett negativt värde. Mandel vidhåller då jämte Trotskij att byråkratin förser systemet med dess grundläggande dynamik genom sina konsumtionsintressen. Om detta vore allt blev det svårt att förstå varför det överhuvudtaget har blivit någon utveckling i Sovjet. Det förefaller oss som om utvecklingen sker trots de som administrerar ekonomin. Men genom vem? Tillväxt försiggår inte helt mystiskt. Eliten har nu under en tid haft inkomster som kan jämföras med grupper i motsvarande ställning i västvärlden. Om allt som behövdes var konsumtion, kunde de byta ryskt timmer mot brittiska eller troligen tyska konsumtionsvaror. När de agerar i eget intresse sker en sammanjämkning med deras sysselsättning att administrera samhället. En kapitalist handlar också i eget intresse när han ackumulerar mervärde. Vad jag vill komma fram till är att de fullgör en viss social funktion i produktioner, vilket leder till att ett produktionsförhållande etableras. Man skall inte tro att medlemmarna i eliten är omedvetna om motsägelsen mellan deras egna instruktioner och uppfyllelsen av dem. Tvärtom agerar de på grundval av en ofullständig uppfyllelse och på motsäggande resultat i relation till det önskade. Följaktligen spelar de en viktig roll i det system som nu existerar. Om de avlägsnades skulle det antagligen bli total kollaps eller få till följd att ett nytt system infördes.

Orsaken till slöseriet finns att söka i de fientliga relationerna mellan en del av eliten, intelligentia och arbetarklassen. i förhållande till eliten som social grupp. Att grunden till motsättningen är egenintresset betyder inte att de alla främst drivs av konsumtionsintresse.

Kärnpunkten ligger i ett uttalande av Preobrazjenskij: Sovjet äger inte fördelarna i en socialistisk ekonomi, men har förlorat kapitalismens fördelar.³³ Om vi översätter det till dagsläget betyder det att det inte finns något fungerande premieringssystem som är vare sig kapitalistiskt eller socialistiskt. Fabriksledarens premier är å ena sidan ersättningen i pengar som beror på om normerna har uppfyllts och å andra sidan privilegierna och en ev befördran som kräver en korrekt tolkning av den ekonomiska och politiska situationen. Det är på grund av dessa faktorer som de centrala instruktionerna helt enkelt urartar till en parodi. Det ligger inte någon historisk slump bakom det faktum att de ekonomiska systemet är så motsägelsefullt. Det återspeglar osäkerheten i hela regimen. Den som har läst något av Sovjets underjordiska litteratur eller som har bott i Sovjet någon tid, märker hur genomträngande missnöjet är. Utan tvivel finns där personer som är nationalist, antisemiter och sådana som av naturen är fogliga, men eftersom produktionsförhållandena är så lätta att genomskåda är de flesta människor i en socialt underlägsen situation missnöjda med systemet.

Medlemmarna av eliten är själva missnöjda med ineffektiviteten i systemet och med behovet av en så hård kontroll. Enda sättet på vilket man kan upprätthålla systemet är genom den effektiva atomiseringen av befolkningen. Den uppnås genom hemliga polisen och olika sociala kontrollåtgärder. Kärnpunkten är här att befolkningen är oförmögen att på ett effektivt sätt kommunicera om de väsentliga problemen i ekonomin, på den nivå som erfordras.

³² *Fjärde Internationalen* nr 1/73 s 27.

³³ Detta var ett ständigt tema i hans verk. I *Vestnik Kommunisticheskoi Akademii* 2/1923 uttryckte han det på följande sätt: ”Historiskt sett är otvivelaktligen den socialistiska formen högre än den kapitalistiska. Detta är lugnande, speciellt när den högre formen fungerar sämre än den lägre”.

Följden blir att ingen vill lämna obehaglig information, ingen vill ta ansvar. Med andra ord så finns mellan företagsledarna och de centrala organen en ogenomtränglig barriär som förvärras p g a att en liknande barriär finns bland individer och bland de sociala grupperna intelligenta och arbetarklassen. Det är därför oundvikligt att var och en endast fullgör den minimidel som krävs, vilka stimulansåtgärder som än införs, förutom ett regelrätt upprättande av den fria marknaden med alla de sociala konsekvenser som blir följden. Det är inte frågan om att värdelagen är verksam, utan om att varje individ existerar i den privata sfären till en grad som man aldrig har upplevt i något annat samhälle. Individens intressen står i skarp kontrast till vad som kan iakttagas vara samhällets intresse. Det är faktiskt en skarpare kontrast än i ett kapitalistiskt samhälle. Denna attityd demonstreras tydligt av sovjetiska emigranter som ofta visar sympati för högern och även den extrema högern, som representanter och försvarare av individens rättigheter.

På samhällsnivån uttrycks motsättningen i ett atomiserat samhälle, atomiserat för stabilitetens skull. En samordning måste dock ske för att samhället ska fungera och det görs av eliten, vilket kallas att planera. Det kan också uttryckas som en organiseringslag som både kompletterar och motsäger lagen om privat vinning eller intresse.

Värdelagen

För att undvika förvirring har jag inte infört värdelagen tidigare. Några kommentarer är nödvändiga. För att det skall kunna produceras mervärde måste det finnas ett värde, och för att värde skall finnas måste ett utbyte ske. Vad sovjetekonomerna säger i denna fråga kan snarare ses som en projektion av vad de skulle vilja se, än en verklighetsbeskrivning. I vilket fall som helst finns det alla möjliga skolor från de som inte kan se att värdelagen överhuvudtaget verkar till de som ser den överallt. P g a censuren kan de inte erkänna att restriktionerna är mycket vidare och kvalitativt sett olika dem som gäller för monopolkapitalismen. För det första sker distributionen, som vissa människor anser faller under värdelagen, till stor del direkt. Lokaliseringen av bostäder görs av den lokala fabriken eller stadssovjeten. Hyran ligger så nära nollpunkten att den med vissa undantag faller utanför ramen för värdelagen. Vad gäller mat är de lyckligt lottade som har pengar och vet hur de ska användas. För största delen av befolkningen, speciellt utanför de två största städerna, är två saker viktigare än pengar: Tid (att stå i köer) och de rätta kontakterna för att få tag på mat. Här utelämnar jag den inte alls obetydliga sektor där människorna odlar åt sig själva. Den lilla privata täppan är vida spridd även utanför jordbrukssektorn. För det andra, eftersom priserna som staten sätter inte har något att göra med kostnaderna och som den mån de alls existerar, de är så stora att de utestänger majoriteten från att köpa dem, så är deras pengar litet värda. Ur den synpunkten är en bonus på fem eller tio extra rubler i månadslön meningslöst för arbetarna. En sak som de säkert inte gör är att arbeta hårdare för en sådan belöning. Pengar som man knappast kan förbruka är inte till mycket nytta. De kan inte ens tjäna som värdereserv, då Sovjet i det förflutna vägrat att betala skulder till befolkningen, och på ett godtyckligt sätt devalverat den inhemska valutan, för att inte tala om följden av de enorma prisstegringarna. De verkliga skillnaderna i fördelningen mellan socialgrupperna finns i en direkt och naturlig form. Alltså har t ex eliten sitt eget bostadsbyggande, bilar med särskilda chaufförer och de facto privata bilar. Mat, kläder, sjukvård, semester etc är antingen fritt eller fas till mycket låga priser i deras egna specialaffärer. Ni skall inte tro att detta gäller enbart för centralkommittén. Fabriksledare, militära ämbetsmän, KGB, alla har de sina egna inköpsställen. Distributionen står med andra ord i ett direkt förhållande till socialgruppen via den statliga lokaliseringen eller genom egna direkt kontakt.

Inom själva produktionen utan konkurrens är vinsten inget mer än ett tekniskt fenomen. Målsättningarna grundar sig fram till i dag främst på fysiska mätnormer och köp och försäljning

mellan företagen är till största delen en bokföringsfråga. Om värdelagen då gäller är den förvrängd till oigenkännlighet. I själva verket skulle hela kravet på upprättande av en marknad bli obegripligt om värdelagen redan existerade. De som har studerat denna debatt har för länge sedan insett att de olika sovjetskolorna var tvungna att förklara att den existerade för att kunna rättfärdiga sina önskemål. Om värdelagen redan existerar i stor skala, då frågar man sig varför den inte kan anta en mer rationell form. Försäljningen av lägenheter till priser som arbetarna inte har råd med, blir då lättare att rättfärdiga liksom produktionen och försäljningen av bilar till intelligentian kan ses som en rationell förlängning av det rådande prissystemet. Förslaget om införande av en fri marknad kan framstå som ett tekniskt fenomen för fetischerade väst- och östekonomer, vare sig de betecknar sig som socialister eller inte, men det inbegriper att den ordinära medlemmen i intelligentian erhåller sina karaktäristiska förmåner på bekostnad av arbetarklassen. Om man utgår från förutsättningen att värdelagen dominerar i Sovjet kommer man utan tvivel aldrig att bli avrådd från detta (Naville, Cliff, Mattick), men det förvrängda sättet varpå den tycks existera betyder att författarna tillbringar mer tid att förklara avvikelserna än att diskutera tendenserna i samhället.

Det tycks mig mer användbart och korrekt att betrakta Sovjet som ett samhälle som historiskt har störtat kapitalismen, men som sedan avlägsnat proletariats diktatur. Resultatet blir att rester från båda systemen finns. Man har försökt skapa ett eget ekonomiskt system med de drag som överlevt tydligt påvisbara, men som också saknar de båda systemens fundamentala drivkrafter. Sovjet är därför mer motsägelsefullt än någon annan socio-ekonomisk bildning. Jag vill visa hur detta kan tillämpas på den s k byråkratin och på arbetarklassen.

Byråkratin och arbetarklassen

Trotskij var mycket förnuftig när han refererade till existensen av den byråkrati som styrde Sovjet före hans exil och möjligen under ett antal år framöver. Efter 30-talet med dess industrialisering är det emellertid inte sant att alla som arbetar inom partiet eller regeringsapparaten är privilegierade, vare sig det gäller pengar eller makt. I ett läge av generaliserad efterfrågan var det sant att den som arbetade på kontor hade en mycket bättre position än andra. Han var också de facto, då Sovjetekonomin var okomplicerad och så få specialister fanns, i besittning av makt.

Dessa kännetecken har nu inte funnits på decennier. De genomsnittliga tjänstemännen som handhar de miljoner ärendena under loppet av ett år, tjänar mindre än en industriarbetare. De undviker att fatta beslut som inte överensstämmer med instruktionerna i handboken. Det finns fler än 14 miljoner partimedlemmar och det är inte svårt att visa att nästan hälften av den manliga delen av intelligentian tillhör partiet. Ändå är deras inkomst och ställning i många fall inte bättre än den genomsnittlige, delvis skolade arbetarens. Med andra ord är den styrande och privilegierade gruppen i Sovjet bara en del av vad som kallas byråkratin – de är dess elit.

Jag kallar den en elit och inte en klass av två skäl. För det första var historiskt sett till för 20 år sedan sammansättningen av eliten eller högsta socialgruppen så föränderlig att den sociala gruppen inte hängde samman tillräckligt för att man skulle kunna tala om en klass. Som jag låtit förstå är så inte fallet i dag; genomströmningen in och ut ur eliten har reducerats betydligt under det att dess gemensamma intressen har blivit mer uttalade. Inte desto mindre är det riktigt att säga att det finns inneboende motsägelser inom gruppen. Den socio-ekonomiska konflikten emellan organisationer och privata intressen som existerar inom eliten gör den till en ostadig grupp. Delar av den trycks i själva verket ner, även om det inte sker i samma utsträckning som för den ordinära medlemmen av intelligentian. Det är inte nödvändigtvis en fråga om, som vissa författare t ex Parkin eller West tycks tro, att teknokratien håller på att

erövra kontrollen.³⁴ Om man tittar på sammansättningen i centralkommittén slås man genast av den höga proportionen ingenjörer, liksom den mycket höga andelen människor med högre utbildning. Det är tveksamt om man på grundval av det kan tala om skilda intressen, som om några önskade effektivitet och andra inte. Den väsentliga skillnaden går mellan dem som har till uppgift att administrera samhället som helhet och följaktligen måste underordna sina privata intressen detta, och de som inte gör det. Om de ekonomiska reformerna kräver mycket högre priser på kött skulle detta göra kött mer åtkomligt för dem som har pengar, men mindre för arbetarna. Då detta skulle leda till ökat arbete för hemliga polisen, tänker de sig för två gånger innan sådana åtgärder vidtas. Inte heller behöver vi som vissa författare antaga att toppmännen är bundna till det existerande systemet och skulle bli utan jobb i ett marknads-system. Tvärtom har dessa män färdigheter som behövs under alla system och antagligen inte mindre i ett marknadssystem där man inte här helt ovetande om organisatörens roll Motsägelserna som existerar inom eliten ligger i systemets hjärta.

För det andra har det sedan Trotskijs tid växt upp en niomiljonerhövdad armé av ut-examinerade studenter som bildar en särskild grupp med egna intressen. På vissa höga nivåer är den en del av eliten, men resten är utestängda från makt och har en levnadsstandard som inte är mycket högre än arbetarklassens, ofta lägre. Det är de som är mest engagerade i det individuella och som står i opposition till organisering och som identifierar central administration och organisering med socialism. Inte alls förvånande är det den gruppen som mest tar parti för kapitalismen. Vanligen tar det sig uttryck i okritisk beundran av Förenta Staterna och följderna av privat företagsamhet.

För att minska deras missnöje är det inte förvånande att den nu gällande femårsplanen avser att höja deras inkomster snabbare än arbetarklassens. Marxistiska teoretiker har fram till nu agerat som om denna grupp inte fanns, som om den spelade samma roll. i Sovjet som i västvärlden. När produktionsmedlen är nationaliserade utövas makten i förhållande till den position i hierarkin man har. De som inte befinner sig i toppen, som intelligentian, konstituerar en distinkt social grupp, baserade på deras position i den samhälleliga arbetsfördelningen.

De är fysiskt sett en från arbetarklassen avskild grupp och tävlar i allt väsentligt med den då det gäller att fördela resurserna. De gör anspråk på en levnadsstandard som är högre än arbetarklassens och de två grupperna har hittills stått i skarp kontrast till varandra. Det är till stor del ett resultat av atomiseringen i samhället att arbetarklassen och intelligentian i så hög grad är elitinriktad och endast intresserar sig för sina personliga affärer har de blivit avskurna från den enda kraften som kan förändra samhället och härav har de blivit extremt pessimistiska (den ryska folksjälen, Gudsdyrkare) och nationalistiska. Eliten har därför lyckats bibehålla systemet. Detta är förstås inte deras enda medel. De kan förlita sig på arbetarklassen, som föraktar intelligentian, för att försvara eliten mot kraven från intelligentian.

Intelligentian är, som samhället i övrigt, splittrat till följd av könsmässig exploatering som spelar samma passiviserande roll som för de svarta i USA. De sämst betalda jobben bland intelligentian och arbetarklassen är förbehållna kvinnor. Den nästan totala sysselsättningen av kvinnor är en del av en historisk kvarleva av proletariats diktatur, men den har blivit underminerad och nästan vänts i motsatsen genom det överväldigande antalet kvinnor sysselsatta i de minst prestigefyllda, minst ansvarsfulla arbetena i de minst viktiga sektorerna i ekonomin. Som en följd tjänar i genomsnitt männen 50 procent mer än kvinnorna.³⁵ Deras

³⁴ Serge Mallet: *Bureaucracy and Technocracy in the Socialist Countries* (Spokesman pamphlet nr 6), F Parkin: *Class. Inequality and Social Order* (Ldn 70)

³⁵ Se Rimasjevskaja: *Ekonomicesky Analiz Dokhodev Rabochikh i Sluzashikh* (Moskva 1965 kap 2)

högre lön och mer ansvarsfulla position är en direkt följd av kvinnans exploatering i samhället. Kvotssystem och undantag förekommer dock inom vissa fakulteter och kvinnojobb och av en slump även för judinnor.

Slutligen skulle jag vilja diskutera motsättningen mellan arbetarklassen och eliten. Jag har anfört att det finns en konflikt mellan egen vinning och organisation, och den antar extrema former mellan intelligentian och eliten, vilket resulterar i handlingar liknande den jag beskrev på fabriksnivån. Intelligentian kan åtminstone bidra till sin egen vinning, men arbetarna har med vissa undantag ingen uppmuntran i produktionen. De befinner sig i en situation där produktionsförhållandena är lätta att genomskåda och elitens privilegier är uppenbara, men där arbetarklassen är så uppsplittrad att endast enkla och spontana aktioner är möjliga. Produktionen utförs som en följd av detta på lägsta möjliga nivå, och eftersom det rent praktiskt sett varken finns sanktioner eller belöningar, inte heller avskedanden eller skäliga penningkompensationer för extra ansträngningar, så produceras varor av allra lägsta kvalitet med lägsta hastighet och minimiansträngning.³⁶ Om det inte vore för de tävlingsmässiga kampanjerna och satsningarna på högre kvalitet är det tveksamt om det skulle ge en ökning i produktionen från år till år. Detta förser oss med ett annat grundläggande skäl till att ambitiösa planer bara förblir ambitiösa. Arbetaren anpassar sig gärna sin arbetsinsats neråt, men endast med stor svårighet uppåt. Jag sammanfattar: Arbetaren alierar sin arbetskraft på ett sådant sätt att slöseriet inom ekonomin blir maximalt stort. Han kontrolleras effektivt genom det inhemska passet som inte tillåter att han flyttar till större städer, genom en arbetsbok, genom en hemlig pärm och genom KGB:s verksamhet, för att inte nämna i den bostad som fabriken försett honom med. Om någon menar att allt detta existerar under kapitalismen så har han fel. Kontroll till den milda grad som existerar i Sovjet har aldrig existerat någon annanstans.

Ett överskott utvinns otvivelaktigt från arbetaren, ett överskott som i stor utsträckning består av slöseri. Men för att detta ska kunna kallas lönearbete och utsugning av mervärde förutsätts ett byte. Allt vad jag visat pekar på att det i stället bara finns en påtvingad enhet i produktionen med en tveksam vinst för båda sidor. Det finns en mer eller mindre tydlig framtvungad utvinning av överskott, men det är ungefär lika vettigt att kalla det lönearbete och mervärde som att kalla det feodalism.

Å andra sidan borde det från vad jag sagt stå klart att eliten inte i någon form kan sägas agera i arbetarnas intresse. När systemet fungerar i arbetarnas intressen, som i termer om slapp produktionsdisciplin, så existerar det på grund av att arbetarna inte tolererar något annat. Vad arbetarklassen försvarar gör den på samma sätt som fackföreningarna i västvärlden, genom att inte samarbeta eller genom direkta aktioner, alltså strejker. En rörelse mot den fria marknaden skulle utan tvivel leda till att inkomstfördelningen försköts bort från arbetarklassen. Arbetslöshet och hårdare arbetsdisciplin skulle följa, för att inte tala om högre matpriser. Det som redan har införts har medfört sådana effekter, men man skall inte se det som kapitalism eller som att Sovjet avlägsnar sig ännu mer från arbetarstaten. I dess inneboende logik är det ett steg mot kapitalismen, eftersom det i själva verket medför att ett kapitalistiskt premieringsystem införs, baserat på profit och konkurrens för att inte tala om arbetslöshet. Samtidigt får intelligentian det bättre och eliten känner sig mer säker. Detta är den obevekliga tendensen. För den är den i allt väsentligt avbruten, då arbetarna inte tolerera den. Men samtidigt håller det existerande systemet på att sjunka allt längre ner i en kris – att skörden slog fel i år var ingen tillfällighet och slöseriet håller helt enkelt på att öka – så att om inte en fri marknad införs

³⁶ Att den alierade arbetaren tar flaskan till tröst och därmed minskar sin arbetskaper är vad man kan vänta sig. "Den uppenbarligen höga frekvensen av fylleri bland de manliga arbetarna med dålig utbildning och okvalificerat arbete antyder ...att vissa former av alkoholmissbruk kan knytas till den sovjetiska underklassens tråkiga och fattiga liv." VW D Connor: *Deviance in Soviet Society* (N.Y. Ldn) 1972 s 57.

kommer de troligen att tjäna lite på det i det långa loppet. Deras enda lösning är socialismen, att på ett revolutionärt sätt störta Ryssland, styrande elit.

Kommentar

Vi kommer att återkomma till de frågeställningar som Ticktin behandlat i kommande nummer av *Fjärde Internationalen* och vi ska därför endast kommentera några centrala punkter där Ticktin och Fjärde Internationalen har gemensamma resp. skiljda ståndpunkter.

För det första avgränsar sig Ticktin mot allehanda statskapitalistiska teorier om Sovjetunionen. Han avvisar både uppfattningen att Sovjetunionen är socialistiskt och att det skulle vara fråga om kapitalism av något slag. På denna punkt är Fjärde Internationalen och Ticktin överens.

Ticktins centrala argument för att visa detta är att peka på antimarknadskaraktären av det sovjetiska samhället, d v s att det är helt felaktigt att den ryska ekonomin skulle domineras av marknadskrafter (som ju är kapitalismens grund). Ticktin visar övertygande att ett grundläggande drag hos Sovjetekonomin är slöseriet med resurser, en typ av slöseri som är fullständigt omöjligt att relatera till en ekonomi styrd av marknadslagar. (Slöseri förekommer givetvis även i kapitalistiska ekonomier, men detta slöseri är av en helt annan karaktär än det i Sovjetunionen.)

När det gäller de begrepp som används för att karaktärisera Sovjetunionen, vet vi inte om Ticktin är överens med oss. Ticktin avvisar begreppet arbetarstat. Men Ticktin lämnar själv inget annat begrepp. Fjärde internationalen brukar använda begreppet degenererad arbetarstat för att visa på att Sovjetunionen är ett resultat av en proletär revolution som urartat.

Med detta begrepp försöker vi sammanfatta den motsägelsefulla karaktären av Sovjet-samhället, som dels har uppkommit ur Oktoberrevolutionen och fortfarande behåller en del av de sociala landvinningar som Oktoberrevolutionen medförde (bl a en nationaliserad planerad ekonomi) och dels i många avseenden har inneburit att revolutionens landvinningar har undergrävts och likviderats, d v s i första hand har arbetarklassen förlorat makten till en byråkrati, vilket också fört med sig att de sociala landvinningarna undergrävts. Ticktin säger ingenstans hur han ser på detta begrepp. Om det bakom detta ligger politiska motsättningar, det kan vi inte klart avgöra.

För det andra visar Ticktin på ett övertygande och konkret sätt att kampen för proletär demokrati är central i Sovjetunionen. Slöseriet, bristerna i planeringen, arbetarklassens motivation att arbeta för samhället etc, allt hänger samman med att arbetarklassen inte har några möjligheter att på ett demokratiskt sätt styra ekonomin och överhuvudtaget samhället.

Ticktin ger åtskilliga exempel på vilka konsekvenser avsaknaden av proletär demokrati fått för det sovjetiska samhället och understryker därför Fjärde Internationalens programmatiska ståndpunkter i frågan. Villkoret för att Sovjetunionen ska kunna utvecklas fram mot ett socialistiskt samhälle är därför att det genomförs en politisk revolution, där byråkratin ("eliten") störtas.

För det tredje: I sin artikel avvisar Ticktin uppfattningen att det skulle råda en motsättning mellan plan och marknad i Sovjetunion. I stället framför han den enligt vår mening märkliga uppfattningen att marknaden inte skulle spela någon roll alls. Samtidigt avvisar han uppfattningen att byråkratins konsumtionsintressen skulle spela en central roll som inre drivkraft för Sovjetsamhället. På dessa punkter är dock Ticktin motsägelsefull, då han t ex talar om den grundläggande motsättningen mellan "behovet att organisera ekonomin (d v s planeringen) och egenintresset hos individerna i eliten och intelligentsian". Vari består dessa "egen-

intressen”? Eftersom det inte är möjligt för byråkraterna att ackumulera kapital så måste just dessa självtressen vara knutna till konsumtionen i vid bemärkelse).

Vi lämnar dock detta problem som det kan vara värt att återkomma till. Om det rör sig om en djupare motsättning mellan oss och Ticktin i dessa frågor eller om det bara är fråga om skillnader i begreppsapparaten, det får framtiden utvisa.

Red.

Se även:

Ernest Mandel: [Kommentarer till H H Ticktins ”Slöseriets ekonomi”](#)

De sovjetiska intellektuellas politiska ekonomi¹

H H Ticktin

Det har kommit en stadig ström av uttalanden och mer utförlig litteratur från den sovjetiska "underjordiska" rörelsen, som myndigheterna har besvarat med ökad förföljelse. Det är emellertid viktigt att förstå att förtrycket i Sovjet varierar allt efter de oppositionellas socialgrupp och synpunkter. Förtrycket av vänstern – de som är genuina marxister och de som vill att arbetarklassen ska ta makten – har förändrats mycket litet sedan de dagar då vänsteroppositionen blev fysiskt likviderad på 30- talet.² Nu som då är inget brott värre än att vara "trotskist". Regimens attityd mot vänstern visas av dess mycket ondskefulla behandling av dem som är genuina marxister.

Rättegångarna är inte publicerade eller kända och domarna är hårda. Det är tillräckligt att delta i en studiecirkel kring de svåråtkomliga verk av Plechanov eller Djilas, *Den nya klassen*, för att få ett fängelsestraff. Det är omöjligt att uppskatta vänsterns styrka eftersom den inte vänder sig till borgarna i väst för att få stöd, inte heller lämnar landet.

På grund av befolkningens uppsplittring delas vänstern upp i flera små enheter som bryts upp av KGB nästan med en gång de har bildats. Således är Amalriks beskrivning av de olika grupperna i Sovjet tvivelaktig av två skäl:³ För det första så kunde han bara i likhet med alla andra i det sovjetiska samhället, exklusive KGB, ha baserat sina slutsatser på ett mycket litet urval av samhället. För det andra, eftersom han inte är marxist själv kan han inte skilja mellan de grupper som endast använder marxistiskt språk och de som är för arbetarklassens makt. Med andra ord har han fel när han beskriver vissa grupper som fel när han beskriver vissa strömningar som marxist-leninistiska. Hans exempel är närmare den tidigare Jevtusjenko, som bäst kan beskrivas tillhöra elitens vänster.⁴ Det är därför som de har blivit lättare tolererade.

Frånsett en oppositionells speciella åsikter, så bestäms straffet av hans sociala grupp-tillhörighet. Sålunda har Sacharov blivit dubbelt skyddad, både genom sin sociala position och sina liberala eller högerinriktade åsikter. Detta betyder inte att han inte bestraffas eller att den styrande eliten inte skulle vilja se honom tystad. Det bör dock noteras att det bara är under det sista året som han blivit ett problem för elitens utrikespolitik, och förföljelsen av honom hittills, i sig oförsvarbar, är mild jämfört med vad som pålagts andra.

Av detta exempel följer klart att det finns en tredje faktor som bestämmer bestraffningen av oppositionella. Den typ av handlingar som de oppositionella genomför har avsevärd betydelse. De som tar till vapen eller som handlar på uppdrag av någon främmande underrättelseorganisation (Penkovskij) eller som klart samarbetar med organisationer som NTS, får ett hårt straff. Om vi utesluter dem som tar till vapen och dem som på ett eller annat sätt handlar för främmande makter, så är de grundläggande faktorerna som bestämmer förtryckets art, social position och ideologi.

Den viktiga förändring som genomfördes av Chrusjtjov på uppdrag av eliten, var att ge det övre skiktet, vars medlemmar hade lidit åtskilligt under Stalin, större självständighet gentemot den hemliga polisen. Medan frågan om lojalitet mot regimen under Stalintiden var av viss vikt, så tedde sig förföljelser under 50-talet av den nya växande eliten, som kommit till under

¹ Denna artikel översatt från *Critique* nr 2.

² För en redogörelse för likvideringen av trotskisterna, se Joseph Berger: *Shipwreck of a Generation*, Harvill Press, London 1971, s 96-8.

³ A. Amalrik: "Will the USSR survive until 1984?", tidskriften *Survey* hösten 1960.

⁴ Se Jevtusjenko, *Precocious Autobiography*, Penguin, London 1965, s 88, där han bl a säger: Stalins "största brott var att han förstörde 'the human spirit'". På något sätt har han också undvikit arbetarklassen i sin bok.

perioden efter 1917, ekonomiskt improduktiva förutom att de kunde vara politiskt och personligt oacceptabla.⁵ Vid tiden för Stalins död innebar elitens ökade storlek och relativa stabilitet att det inte längre fanns behov att ge den hemliga polisen fria händer. Detta, åtminstone om eliten var enig (som den klart fortfarande är) om behovet att ha en elit. Detsamma kan inte sägas om resten av samhället. Därför kunde det inte för det övriga samhället bli någon förändring vad gäller den hemliga polisens allmänna kontroll, fastän den form som denna tar har förändrats. Om tidigare människor blev avrättade i masskala eller sattes i fängelse för ett skämt, så upphörde detta. Förtrycket tar sig nu mera subtila former genom avskedanden, deportationer, karriärhinder, svårigheter att få arbete eller komma in på en utbildningsinstitution. Ekonomin baseras inte längre delvis på arbetskraft i läger, men människor ur arbetarklassen eller den vanliga intelligentian som deltar i märkbara protester sätts fortfarande i fängelse eller genomlider ett värre öde.

Konkret betyder detta att Litvinov blir utvisad medan andra sätts i fängelse: Sacharovs familj har drabbats och Rostropovitj har fått sitt pass indraget för en tid. De ”vanliga” oppositionella i Ukraina förlorar sin frihet och t o m sina liv. Det viktiga är inte att vissa oppositionella som tillhör eliten eller nästintill är utsatta för förtryck, utan att förtrycket av dessa är mindre än det skulle vara om de inte tillhörde denna sociala grupp. Otivelaktigt kommer en medlem av eliten som uppmanar främmande makter att anfalla Sovjetunionen, eller som är marxist – vare sig trotskist, maoist eller vad som helst – att upptäcka att han till sist hamnar i ett läger. En vanlig medlem av intelligentian eller en arbetare som är inblandad i om fredliga protester mot regimen kommer troligtvis att få fängelsestraff och hans marxistiska oppositionella kollega får ett ännu strängare straff.

Om någon tvivlar på denna beskrivning av regimen attityd, så titta på de större biblioteken i Sovjetunionen. Undersök vilken litteratur som är ansedd som farlig. Man kommer inte att finna någonting skrivet av de stora namnen från 20-talets Sovjet, och mycket litet av de stora västerländska marxisternas verk, vilkas åsikter inte överensstämmer med den nutida ortodoxin. Bucharin förekommer inte ens i den sista Sovjetencyklopedin⁶, medan nutida utfall på trotskismen och den västerländska vänstern har blivit så omfattande att man skulle kunna tro att den sovjetiska ungdomen skulle strömma i massor till Fjärde Internationalen om inte den sovjetiska pressen varit så vaksam.⁷

Å andra sidan översattes Samuelssons ekonomiska lärobok för nästan tio år sedan, samtidigt som många nutida västerländska ekonomiska verk finns tillgängliga i Leninbiblioteket och diverse andra bibliotek. Samma sak gäller för andra områden som t ex sociologi. Alltså, borgerlig litteratur finns tillgänglig men inte marxistisk. Det är inte så konstigt. En marxistisk analys av Sovjetunionen skulle bli kritisk för mot regimen. Den skulle tala för att kasta regimen över ända och ersätta denna med ett klasslöst, icke elitstyrt samhälle. Den skulle också peka på behovet att organisera den potentiellt mest betydelsefulla gruppen i samhället, arbetarklassen.

Den västerländske borgerlige kritikern accepterar behovet av en regerande klass eller elit. Förändringar är enligt deras åsikt i varje fall normalt en gradvis förändring. Borgerliga

⁵ Fängslandet av Kalinins och Molotovs hustru är ett av de mest groteska exemplen på de medel som användes under denna period för att kontrollera det sovjetiska samhällets högsta skikt.

⁶ *Bol'sjaja Sovjetskaja Entisikipedija*, tredje upplagan, Moskva 1971, Vol 4.

⁷ Böcker som ”Trotskismen, leninismens fiende”, Moskva, Politizdat 1968, har följts av mängder av artiklar liknande M. Basmanovs i *Literaturnaja Gazeta* (4.4 1973 s 14), vilken rubriceras: ”Maktlösa bomber, vems intressen tjänar 'revolutionär extremism'?” Artikelns avsikt är att smutskasta alla vänstergrupper – trotskistiska, anarkistiska och maoistiska – och beteckna dem som galningar som kastar bomber. Eftersom tidningen inte har stor spridning i väst, så är uppenbarligen avsikten att påverka hemmaopinionen. 1968 års referenser till Cohn-Bendit och Marcuse som varulvar hänför dem till samma kategori som Sinjavskij och Daniel.

metoder att sköta en fabrik överensstämmer med den sovjetiska elitens åsikter och på detta är funktionalistisk ekonomi och sociologi inte helt och hållet oacceptabla. Det kan invändas att Marx själv inte var någon kompromissmakare när det gäller den revolutionära metoden, att han är subversiv och att hans verk trots detta har stor spridning. Detta är sant, men det bör noteras att Marx arbeten inte alltid varit så lättillgängliga. Många av de bästa introduktionerna har inte kommit i nytryck på 30 år. Det var ingen händelse att det tog 40 år att resa Marxstatyn i centrala Moskva. Hur som helst är hans arbeten lättillgängliga i dag och utgör en motsägelse till regimen. Problemet är dock inte allvarligt eftersom Marx metod inte är lätt att lära sig under några omständigheter. Men det är speciellt svårt att förstå skillnaden mellan form och innehåll för någon som lever under en regim som brukar eller snarare missbrukar marxistiskt språkbruk. Vad som är farligt är tillämpningen av den marxistiska metoden på verkligheten och det är därför som den är satt utanför lagens gränser. Det allmänna resultatet har beskrivits av en gammal bolsjevik som ett samhälle där det är svårare att argumentera för socialismen än under den förrevolutionära perioden.

Intelligentians högeråsikter

Utvecklingen av den allmänna opinionen i Sovjetunionen de 20 senaste åren har bestått i en konstant högervridning. Om det år 1956 förekom klara tecken på en intellektuell marxistisk färgning blev under Chrusjtjovperioden socialdemokratien den dominerande strömningen.⁸ Sacharovs utveckling är typisk för hela intelligentian och däri ligger hans stora betydelse.⁸ Hans första essä hade en mer eller mindre naiv socialdemokratisk inriktning.⁹ Den teknokratiska, elitmässiga attityden i detta arbete var också ganska typisk för mycket som skrevs av andra intellektuella. Dock var detta elittänkande ofta färgat av respekt för de vanliga människorna.

Detta märks t ex i Solzjenitsyns verk.¹⁰ Men intelligentians pessimism fördjupades av de misslyckade försöken till införande av marknadsekonomi under Kosygin 1965, och den mycket långsamma ökningen av levnadsstandarden under 60-talet kombinerat med det ökade förtrycket som följde på de ökade missnöjesyttringarna. Resultatet har blivit att anti-socialistiska åsikter som hävdats av Solzjenitsyn och Sacharov har blivit mycket spridda. Man beklagar att Oktoberrevolutionen ägde rum.¹¹ Länder i väster som tidigare dyrkades för sin höga levnadsstandard tas nu som exempel på vad kapitalismen skulle kunna göra för Sovjetunionen.¹² Nixon tycks ha blivit varmt mottagen av intelligentian under sitt besök i Sovjetunionen. Att Solzjenitsyn tillrättavisar intellektuella som fördömer rasism och regimerna i Grekland och Spanien för att de inte förstår det verkliga förtrycket som det exemplifieras av Sovjetunionen¹³ är verkligen en typisk åsikt för många i eliten och den högre intelligentian. Det klaraste exemplet, där nästa steg är fascism, har varit Sacharovs uttalade

⁸ I ett brev till redaktören för *New Statesman* (26.10 1973) säger L Vladimirov i ett svar på tidigare argument att en "katastrofal klyfta tycks öppna sig mellan radikala oliktankande och huvuddelen av den sovjetiska intelligentian": "I själva verket dyrkas Solzjenitsyn, Sacharov och andra oliktankande av den sovjetiska intelligentian – och detta i en utsträckning som, man måste se för att tro vara sann – och det finns överhuvud taget ingen klyfta". Hur mycket vi än före drar att tro att han har fel, så finns det inget bevis på motsatsen.

⁹ A. Sacharov: *Progress, Co-existence and Intellectual Freedom*, Penguin, London 1968.

¹⁰ Detta är speciellt tillämpligt på hans tidigare böcker, i synnerhet i relation till bönderna.

¹¹ Se t ex den populära Sovjetpoeten Galichs dikter i hans diktsamling *Pokolenija Obrechennjki*, där han angriper Lenin, Engels och alla socialister som utifrån oktoberrevolutionen ville införa ett nytt samhälle. Hans stora popularitet visar de antimarxistiska känslornas styrka.

¹² Sådana är artiklar som skrivits i de förbjudna Samizdat-verken (samizdat="utgiven själv") av Kazakov och Babusjkin.

¹³ *New York Review of Books* 4.10 1973: Intervju med Solzjenitsyn.

stöd för den chilenska militärregimen.¹⁴ Även om en studie av Samizdat inklusive ”Krönika över samtida händelser” visar att det finns en spridning på åsikterna från marxistiska till vad som bara kan beskrivas som slavisk fascism, är den mest framträdande åsikten liberal eller prokapitalistisk.¹⁵

Det finns de som menar att de sovjetiska intellektuellas längtan efter kapitalism bara är en återspeglning av befolkningens förvirring. Denna förvirring är beroende av en icke enhetlig censur, eller mer allmänt uttryckt, av att befolkningen är uppsplittrad. Vänsteralternativet har liten dragningskraft bl a därför att det inte utövar makten i något land. Det tycks finnas några få beundrare av den kinesiska modellen, men så länge kineserna fortsätter hylla Stalin och därigenom accepterar massterrorn, så kan regimen mobilisera befolkningen bakom sig i antikinesiska kampanjer, hur grundlösa dessa än må vara. Den nya vänsterns idéer är så förvrängda att de är oigenkännbara och den nya vänsterns företrädare karikeras som galna intellektuella som ägnar sig åt att leka med bomber.¹⁶ Men förtvivlan över världens framtid behöver inte i sig nödvändigtvis göra att den vanlige intellektuelle – som olyckligtvis är fallet – är emot arbetarklassen, opponerar sig mot hjälp till Vietnam¹⁷, eller kräver att USA skall stoppa den kommunistiska fanatismen innan världen faller helt i dess armar.¹⁸

Den sovjetiska intelligentians socioekonomiska ställning

De nio miljoner högutbildade tillhör åtminstone två socioekonomiska grupper, som vi kan kalla den övre resp. vanliga intelligentian. Den övre innefattar akademiledamöter, professorer, kända författare och artister, medicinska specialister, en stor del av fabriksledningarna såväl som många i den politiska och militära hierarkin. De är mycket privilegierade och utgör en stor och expanderande del av eliten. Som varje undersökning visar, styrs partiets övre skikt av denna intelligentia. På grund av att västerländska högerinriktade akademiker och andra av samma sort sympatiserar med åsikterna hos vissa medlemmar av den högre intelligentian, så blir de alltid lika grovt provocerade av konstaterandet att dessa intellektuella tillsammans med politbyrån utgör eliten.¹⁹ I egenskap av sin socioekonomiska position är de den del av regimen övre skikt eller elit, men samtidigt är det nödvändigt att här skilja mellan den styrande eliten och den som inte är omedelbart och direkt inblandad i att fatta de viktiga politiska besluten i samhället (Detta är i princip samma som skillnaden mellan styrande och icke styrande delar av den härskande klassen i kapitalistiska länder.)

Varje elit eller härskande klass delegerar den direkta politiska maktutövningen och detta medför två effekter. För det första, när det finns uppdelningar och motsättningar i samhällets styrande grupp, måste en del tvinga sin vilja på de andra. De metoder som används beror på vilken nivå motsättningen och spänningen ligger på, både inom den styrande gruppen och mellanklasserna eller grupperna. För det andra, individer (till skillnad från grupper) måste acceptera eller förkasta en åtgärd som påstås vara i deras intresse, men de kan inte påverka den. Således måste en enskild fabriksstyrelse i väst som är emot priskontroll t o m med alla

¹⁴ Se brevet till redaktören för den brittiska dagstidningen *The Guardian* (3.10 1973) av Mark Cook. Sacharovs anmärkningar rapporterades aldrig i den engelska pressen.

¹⁵ Se, som ett exempel, *Chronicle of Currents Events* nr 17.

¹⁶ Se not 7.

¹⁷ Detta kom t ex fram i det angrepp på hjälpen som gjordes i ”Appellen till arbetarna”, ett dokument som gavs ut för två år sedan.

¹⁸ Se Sacharovs anmärkning: ”...som ett resultat skulle hela världen avväpnas och stå inför vår okontrollerbara byråkratiska apparat.” *Times*, London 5.9.1973

¹⁹ Jag har definierat intelligentian som alla de som har högre utbildning. Eliten definierar jag de som leder administrationen och som är associerade med den, ideologiskt eller teknologiskt etc. Det bör sägas att ingen författare kan nå framgång utan administrationens samtycke, och när han väl blivit framgångsrik utövar han ett stort inflytande på utgivningen.

möjligheter som ges att undkomma den acceptera den, eller om de förkastar den ta konsekvenserna.

I Sovjetunionen verkar båda dessa faktorer. Å ena sidan har den delen av den högre intelligentian som inte är styrande, sina egna krav – yttrandefrihet, utlandsresor och utländsk valuta, högre och tryggare levnadsstandard för sina familjer. Dessa krav kan inte statsapparaten gå med på. Detta beror inte på att de själva inte kan stödja kraven. I stället finns det många tecken på att individuella medlemmar av regeringsmaskinen gör detta.²⁰ Problemet med att styra är fortfarande att handskas med samhället som en enhet och att undvika den explosiva situation som kan utvecklas om man tillgodoser kraven från de övre skikten i samhället på bekostnad av de med nödvändighet oartikulerade kraven från arbetarklassen. Som ett resultat av detta, måste man hålla tillbaka de intellektuellas krav. Man har lärt läxan från Polen. När denna grupps protester har liten politisk betydelse kan de lugnt tillåtas. Men när protesterna innebär tryck genom utländska intressen eller direkta former av organisering, så måste någon form av åtgärd vidtagas, om än motvilligt. Även om det är troligt att bara hemliga polisen är emot yttrandefriheten i princip, så kommer ingen i regeringen att tillåta det, om detta leder till en instabil situation. Eftersom (vilket vi tidigare påvisat) systemet bara överlever på grund av sin totala uppsplittring av befolkningen, så skulle det att man tillfredsställer många intellektuellas krav resultera i en situation fylld av fara för regimen och de intellektuella.

För att skydda sina kollektiva privilegier måste de hållas tillbaka, både som påtryckningsgrupp och individer. Eftersom eliten, enligt min uppfattning, är i stort sett överens med mycket av den högre intelligentians program, men på grund av rädsla för konsekvenserna inte kan fullfölja det, drivs eliten till att tillfredsställa både den vanliga och högre intelligentian genom indirekta medel.

Således, när det gäller yttrandefriheten är det ingen händelse att debatten om ekonomin har fortsatt med oförminskad styrka. Naturligtvis uttrycks inga vänsteråsikter, men det finns en stor mängd elitinriktade arbeten som ger lösningar som varierar från administration baserad på en komplex allomfattande datamaskinsmodell till den fullständiga marknadsekonomin. De sociologiska böckerna i Sovjet visar också mycket olika inriktningar, även om de naturligtvis inte berör själva eliten. Dessutom har eliten, på grund av att de inte kan använda marknaden för att öka de intellektuellas inkomster offentliggjort att under den nuvarande femårsplanen ska framför allt de intellektuellas inkomster öka.

Den planerade ökade tillgången på konsumtionsvaror har störst betydelse för de intellektuella, eftersom de är den grupp som lättast kan komma över dem. Elitens väg har träffande beskrivits som "Pepsi Cola-generationens väg. Få eftergifter vad gäller yttrandefriheten ersätts med försök att tillfredsställa de intellektuellas materiella fördomar. Det stora problemet är att de inte kunnat leverera mycket annat än Pepsi-Cola. Många tycker naturligtvis att staten kunde vara mer effektiv och opponerar sig ljudligt, medan staten använder gamla beprövade medel att styra såsom nationalism och antisemitism, för att fortfarande få stöd. Resultatet blir att staten, både med och mot sin vilja, gör sig till ovän med delar av intelligentian, inklusive den del som tillhör eliten.

Hursomhelst så drabbas inte eliten av samma former av förtryck som resten av befolkningen. Den kan få tag i förbjudna skrifter. De kan se förbjudna filmer på speciella biografier, och straffas inte för att de samlar på verk av underjordiska konstnärer. Vidare så behöver inte eliten följa påbuden från det intellektuella eller konstnärliga koteri som för tillfället

²⁰ Se t ex *The Political Diary*, från vilken utdrag har dykt upp på engelska, som i t ex *Survey* sommaren 1972. Poängen är att det är en kritisk tidning som skrivits av administratörer i mellanställning.

dominerar de offentliga institutionerna. Men inte desto mindre kan de konstnärer som står emot dessa kottier bli kända som oppositionella, fastän de kan stödjas av delar av eliten. Resultatet blir därför att den regerande eliten ofta offentligt tar avstånd från handlingar som utförs av dess egna medlemmar. När samma personer offentligt smädar vissa författare och privat stöder dem, när samma personer attackerar privat företagsamhet och köper kläder i svarta börs-butiker, så verkar systemet kunna leva vidare bara därför att den regerande eliten är rädd för att ändra det.

Jag har framfört uppfattningen att eliten skulle vilja tillfredsställa intelligentians krav men inte lyckas med det. Orsaken ligger i samhällsstrukturen och intelligentians socioekonomiska position. Denna i sin tur återspeglar i sista hand denna grupps förhållande till produktionsmedlen. Det tycks mig som jag påpekade i artikeln "Slöseriets politiska ekonomi", att även om eliten administrerar ekonomin så har den varken kunnat upprätta ett privat ägande av eller etablera en verklig kontroll över produktionsmedlen. För att visa att de har denna kontroll, måste man visa att verklig planering existerar i Sovjetunionen. Men i verkligheten så uppfylls sällan deras planer enligt intentionerna, utom i en partiell och förvrängd form. Ett bra exempel är misslyckandet med att bryta ekonomins beroende av producentvarorna och förvandla den till en ekonomi inriktad på konsumtionsvaror. Oförmågan att tillfredsställa de egna kraven är bara en återspeglning av deras allmänna brist på kontroll över samhället.